

Davranış pozuntusunun korreksiyasında istifadə olunan bəzi metodlar

Sevinc Latiq qızı Abuşova

Bakı Qızlar Universiteti

E-mail: sevincabushova@gmail.com

Rəyçilər: p.ü.e.d., prof. L.N. Qasımova,
p.ü.f.d., dos. F.M. Allahverdiyeva

Açar sözlər: emosional, emosional və davranış pozuntuları, davranış pozuntusu, davranış terapiyası, davranış pozuntularının düzəldilməsi üçün istifadə olunan metodlar

Ключевые слова: эмоциональные, эмоциональные и поведенческие расстройства, поведенческие расстройства, поведенческая терапия, методы коррекции поведенческих расстройств

Key words: emotional, emotional and behavioral disorders, behavioral disorders, behavioral therapy, methods used to correct behavioral disorders

Davranış pozuntusu, psixotik, sosial cəhətdən düzəldilməmiş və emosional qüsurlu kimi emosional və davranış pozuntularına istinad olaraq istifadə olunan bir sıra terminologiyalar mövcuddur. Bu məqalənin məqsədi üçün emosional və davranış pozuntusu termini, məktəb proqramlarında mədəni və ya etnik normalardan fərqli, davranış və emosional reaksiyalarla xarakterizə olunan bir əlilliyə, reaksiyaların akademik daxil olmaqla təhsil fəaliyyətinə mənfi təsir göstərəcəyi uyğun yaşa aiddir. Davranış və emosional pozuntuları olan insanlar, əhəmiyyətli bir müddət ərzində performans nəticələri xüsusilə bu cür təsirlər əhəmiyyətli olduqda çox təsir edilir. Davranış və emosional pozuntular, eyni zamanda, uşaqlar və gənclər arasında yayılmış psixoloji formaları olan, digər şəxslərin əhəmiyyətli dərəcədə pozulmasına səbəb olan təkrarlanan davamlı davranış nümunələrini təşkil edən davranış pozuntuları olaraq da bilinir.

Aşağıda davranış pozuntuları olan uşaqları göstərmək və müəyyən etmək üsullarıdır: başqalarına hakim olmaq və sizdən qorxmaq məcburiyyətində qalma meyli göstərən münasibətlər; başqalarına qarşı zorakı davranışı və ya oxşar bir baxışda qisas nümayiş etdirən münasibətlər; başqalarına fiziki təcavüz; həmişə lənətləmək və başqalarından istifadə etmək istəyən; başqalarının əmlakına əhəmiyyət verməmək; başqaları ilə maraqlanmamaq və ya onların zərər görməməsi ilə maraqlanmamaq; başqalarının hissələrinə laqeyd yanaşmaq və ya heç bir apatiyanı bölüşməmək; dostları haqqında nağıllar gəzdirməyə və öz günahlarını başqalarına atmağa meyl; asanlıqla izah edilə bilməyən bir öyrənmə probleminə sahib olmaq; ümumiyyətlə bədbəxt və ya qeyri-adi görünmək meyli; normal şəraitdə belə qeyri-təbii davranış və münasibət aid oluna bilər. Fərd, onun və ya öyrənmə prosesini təsir edən ümumi xüsusiyyətləri ilə birlikdə əhəmiyyətli dərəcədə pozulur.

Məktəblərdəki davranışları idarə etmək və ya dəyişdirmək strategiyaları, məktəb səviyyəsində, sinif əsaslı və ya fərdi uşaq yönümlü müdaxilələri əhatə edə bilər: bu məqalənin mərkəzində "Tətbiqi davranış analizi"dən əldə edilən sinif əsaslı müdaxilələr durur. Son 44 il ərzində "Tətbiqi Davranış Analizi"-nin sinifdə davranış idarəçiliyinə tətbiqi, sinif müəllimləri tərəfindən minimuma endirən müsbət və funksional öyrənmə mühitləri yaratmaq üçün istifadə edilə bilən həm əvvəlki, həm də fəvqəladə idarəetmə strategiyalarının istifadəsini əhatə edən

müxtəlif müdaxilələrin effektivliyini nümayiş etdirdi. Bu effektiv strategiyalardan bir neçəsi aşağıda verilmişdir.

Apardığımız tədqiqat müəllimlərin zəif sinif rəhbərliyinin pozucu davranışlarla əlaqəli vacib bir amil olduğunu dəqiq şəkildə ifadə edərsə, o zaman tədris bacarıqlarını və sinifdəki davranış idarəetməsini hədəf alan müdaxilələrin potensiala sahib olması pozucu davranışa əhəmiyyətli təsirlər göstərməsi kimi qeyd olunur. Apardığımız hesabatla görə İngiltərədə pozucu davranışların 80%-nin “zəif sinif otağına” aid olduğu təxmin edildi. Hesabatla görə, İngilis müəllimlər növbədənəknar söhbət və digər davamlı aşağı səviyyəli pozulma kimi davranışları həm sinif fəaliyyətləri həm də tədris-öyrənmə sahəsindəki daim pozucu təsirləri səbəbindən ən çox və stressi yaradan davranışlar olduğunu bildirdi. Müəllimlərin inamı və səriştəsi, uşaqları tədris planına cəlb etmək bacarıqları və müəllimlərin yaxşı qrup idarə etmə bacarıqlarına sahib olması ilə əlaqəli müəyyən edilən vacib amillər, sinifin diqqəti uyğun davranışlara yönəltdi.

Effektiv tədris və pozucu davranış səviyyəsi aşağı olan müsbət fəaliyyət göstərən sinif otaqları planlaşdırma və tutarlılığı tələb edir. Müəyyənləşdirilən bu nəticələrə töhfə vermiş amillər bunlardır: ardıcıl və ədalətli tətbiq olunan aydın, sadə qaydalar və gözlənilən: rutinlər, məlumatlar, işarələr və qaydalar yaratmaqla hadisələrin və fəaliyyətlərin proqnozlaşdırılması; yaxınlaşan keçidlər və dəyişikliklər, fəaliyyətin məzmunu, müddəti və nəticələri barədə siqnallar; həm şifahi, həm də şifahi olmayan təriflərdən tez-tez istifadə olunmasını aid edə bilərik. Müəllim tərifləri həm qazananlara həm də ətrafdakılara təsir göstərdi. Şifahi tərif spesifik və təsviredici olmalıdır. Müəllimlər bir uşağa hər töhmət üçün ən azı dörd tərif ifadəsi təqdim etməyə çalışmalıdır, dağıdıcı davranış tez-tez öyrənmə çatışmazlığı ilə əlaqəli olduğundan, tapşırıq çətinliyinə nəzarət edilməlidir.

Bütün tələbələr, tələb olunan giriş bacarıqlarına və təyin olunmuş fəaliyyətlərlə uğurla məşğul olmaq qabiliyyətinə sahib olmalıdırlar. İştirak və öyrənmə yalnız tədris proqramına uğurlu giriş və fəaliyyətin davam etdirilməsi üçün təşviqin ardınca gedə bilər: cavab vermək və sinif fəaliyyətində iştirak etmək, materiallardan istifadə etmək və istəklərə cavab vermək imkanları sinifdəki bütün uşaqları əhatə etməlidir. Bütün tələbələrin iştirakını artırmaq üçün strategiyalara yalnız bir düzgün cavab axtarmaqdansa, hər kəsin bəzi müəllim suallarına cavab yazmasını daxil etmək lazımdır; oturacaq tənzimləmələri: yaşlı tələbələrlə (10 yaş və yuxarı) sıra ilə oturmaq qrup oturacağından daha yaxşı işləyir; effektiv təlimat və əmrlərdən əvvəl şagirdlərin diqqətini cəlb etmək və sonra təqdim etmək lazımdır; açıq-aydın bir-bir “yerinə yetir” kimi, möhkəm (qəzəbli deyil) bir səsle, uyğunlaşma vaxtı və uyğunluğu təriflə qeyd etmək lazımdır. Sakit və səssiz bir səsle verilən dəqiq, spesifik, birbaşa və templi (vaxtında bir) təlimatlar, ardından uyğunluq üçün təriflər ən təsirli olması tapıldı. Fəaliyyətlərin ardıcılığı, beləliklə asan və qısa işlərin daha uzun və daha tələbkar tapşırıqlarla qarışıq olması, əlaqəni və öyrənməyi artırmaqla yanaşı, pozuntuları azaltmaqdır. Çətin fəaliyyətlərdən bir neçə sadə ilə keçməyin yeni bir fəaliyyətə keçidi gücləndirdiyi, fasilələrdən sonra aktiv öyrənmə vaxtını daha passiv fəaliyyətə keçmədən əvvəl planlaşdırdığını, beləliklə uşaqların daha sakit rejimlərə uyğunlaşmağı üçün vaxt tapdığı qeyd olundu.

Təlimat tempi sürətlidirsə yaxşıdır. Bu, təlim dərəcəsini artırmaq və ya şagirdlərin cavabı ilə növbəti tapşırığın təqdimatı arasındakı fasilələri azaltmaqla əldə edilə bilər. Tələbələrin cavab vermə və möhkəmləndirmə imkanlarını itirməmələri üçün artan tempin idarə olunması lazımdır. Qeyd olunan olunan fəaliyyətlərə seçim və giriş əlaqəni artırır və problem davranışını azaldır. Fəaliyyət üçün əsas olaraq uşaqların öz xüsusi maraqlarından istifadə etmək, əlaqəni əhəmiyyətli dərəcədə artırmaqla.

Davranış pozuntularının idarə edilmə yolları: emosional və davranış pozuntuluğu olan fərdlər ümumi sinif otaqlarına daxil edildikdə, aşağıdakı modellər uyğun inteqrasiya üçün diqqət mərkəzindədir:

Texnologiyanın istifadəsi - Kompüterlərin, internetin, mobil, audio və video texnologiyalarının istifadəsi uşaqların davranış problemləri və necə idarə oluna biləcəyi barədə daha çox məlumat əldə etmələrinə kömək edən təsirli bir vasitədir. Sınıfdə texnologiyanın həqiqi istifadəsi şagirdin öz təlimində daha fəal iştirak etməsinə imkan verir. İnternet fərqli yaş qrupundakı şagirdlərin sosial və emosional zəka, bilişsel davranış idarəetmə bacarıqları və münasibətlərin həlli və idarəedilməsi kimi sahələrdə araşdırmaları başa düşmələri üçün istifadə edilən güclü bir vasitə olmağa davam etmişdir. Müəllimlərin məsləhətçiləri və valideynləri artıq gənclərin çətinliklərini başa düşmələrinə və onların öhdəsindən gəlməsinə kömək etmək üçün istifadə edilə biləcək bir neçə onlayn fəaliyyətə sahibdirlər.

Müdaxilə modeli - Müdaxilə, davranış pozuntuluğu olan uşaqlarda davranış prinsiplərində əsasdır. Davranış pozuntuları müalicəsi üçün ən təsirli vasitədir.

Davranış dəyişdirmə modeli - Bu modelin əsas prinsipləri, öyrənməyə müdaxilə edən uyğunlaşmayan davranışı müəyyənləşdirmək və əlavə möhkəmləndirmələr tələb etməyən müsbət cədvəllər yolu ilə daha uyğunlaşan davranışların inkişafına kömək etməkdir. Sınıf müəllimi mənfi elementi çıxarıb möhkəmləndirmə yolu ilə arzuolunan ilə əvəz edərək arzuolunmaz bir davranışın qarşısını alır:

Strategiyalar: Mürəkkəb danışıqları davranış problemi olan böyük və ya əsəbi insanlar istiqamətində daha kiçik idarəolunan addımlara ayıraraq sınamalıdır. Hər hansı bir şəxs əlavə təlimat vermədən əvvəl hər addımı əldə etməyə diqqət yetirin, xatırlamaq çətin olmalıdır. Bir çox insan, yaxınlarına yaxşı olmayan bir şey söyləməsinə baxmayaraq, baş verənlərdə söz sahibi olmağa imkan verən bir tapşırıq verməyi faydalı hesab edirlər.

Rejimin dəyişməsi: bəzən davranış problemi olan insanlarda, qabiliyyətlərini itirmələri ilə əlaqədar məyusluqlar nəticəsində əhval dəyişikliyi olur. Bəzən sadəcə qorxurlar və ya yorulurlar.

Diqqəti yenidən cəmləndirmək: Hər hansı bir insanın bir söhbəti yönləndirməsi çətin və ya ağırlı bir mövzuda dayanmasına icazə verməkdənsə, söhbətin gedişatını dinləmək və izləmək daha yaxşıdır.

Təcavüzkar davranış: Davranışınızdan əsəbiləşirsinizsə, qışqırmaqdan çəkinin və cavab verməzdən əvvəl sakitləşməyə vaxt verin. Güvən verin və qarşınızdakı insanın hissləri olduğunu qəbul edin və vəziyyəti ona söyləyin. Təcavüzkarlıq tapşırıqlardan qaynaqlanırsa, tapşırıqları daha kiçik olanlara ayırın.

Narahatlıq: narahatlıq, həm yeni, həm köhnə məlumat və təcrübə işləmək qabiliyyətinə görə ola bilər. Yeni yerlər və üzlər, xüsusən tanış yerlərin və üzlərin xatirələri getdikcə azaldıqca, demans xəstələri üçün narahatlıq yarada bilər. Bəziləri narahatlığa yuxusuzluq və ya başqa bir problem hiss etməklə cavab verir, bəziləri isə tanış obyektlərə və ya fərdlərə yapışmaq seçimini edə bilər.

Sıra modelinin inkişafı - uğurla reallaşmağı öyrənmək üçün uşaq diqqət yetirməli, cavab verməli, təlimatlara əməl etməli, ətraf mühiti sərbəst araşdırmalı və başqalarına münasibətdə özlərini layiqincə aparmalıdır. Bu davranışın öyrənilməsi körpəlikdən məktəb yaşına qədər normal inkişaf dövründə baş verir, bunların heç birini və ya hamısını əldə etməmək uşağın məktəbə girməsini istisna edəcəkdir.

Davranış modifikasiyasında müəllimlərin təlimi - kollecdə alınan müəllimlər sınıfdakı yeni tendensiyaların öhdəsindən gəlməyə uyğun olmaya bilər. Bu qeyddə, müxtəlif təhsil na-

ziliklərindən müəllimlərə xüsusi ehtiyacı olan şagirdlərlə işləmək və kömək üçün yenidən hazırlıq bacarıqlarına sahib xüsusi təhsil müəllimləri təmin etmələri tələb olunur.

Əvvəla, müəllim bu uşaqlara problemlə uşaq olmadıqlarını, bəzən davranışları dözülməz görünsə də, onlara inanmalarını və ehtiyaclarını çox əhəmiyyətli hala gətirmələrini düşünərək bu uşaqlara qarşı daha çox istilik və qayğı göstərməyə hazır olmalıdır. Müəllim, şagirdlə iştirak etməyi və şagirdlə şifahi olmayan ünsiyyəti başa düşməyi öyrənsə müəllim effektivliyi artacaqdır. Müəllim emosional və davranış pozğunluğu olan uşaqları, xaos içərisində modelləşdirmə və sabitlik təmin edə bilən bir insana ehtiyac duyur və tanıyır. Hər bir uşağın vəziyyəti, ayrı-ayrılıqda güclərini və zəifliklərini nəzərə alaraq fərqli davranış növlərini nəzərə alaraq, ayrı-ayrı diaqnozlarına diqqətlə baxaraq ayrı-ayrılıqda müalicə olunduqca müəllimin nəticəsi artır. Müəllimlər dərslərinin başlanğıcında sinif qaydalarını müəyyən aydın, ədalətli, əldə edilə bilən və praktik qaydalarla müəyyənləşdirməlidirlər. Müəllimlər aşağıdakı komponentlərlə qoruyucu bir intizam proqramı tətbiq etməlidirlər:

- Şagirdlərə məqbul davranışın nə olduğunu bildirmək;
- Gücləndirici zəruri şərtlər yaratmaq;
- Əlverişli bir öyrənmə mühiti yaratmaq;
- Təhdid məsələlərindən çəkinmək;
- Bütün narahatlıqlar üçün ədalətli olmaq;
- Şagirdlərin özlərinə güvən hissi yaratmasını təmin etmək;
- Şagirdlərin keyfiyyətləri barədə müsbət düşünmək;
- Müsbət möhkəmləmələrdən istifadə etmək;
- Layiqli tələbələrə yaxşı keyfiyyətlərin layiqincə tanınmasını bildirmək;
- Sinif otağından və tədris proqramından müəllimin xeyrinə istifadə etmək.

Müəllim texnologiyanın istifadəsini davranış pozuntusu olan şagirdlərə tətbiq etmək üçün bir strategiya istifadə etməlidir, bu səbəbdən mühakimə olunmadan öyrənməyi asanlaşdırır.

Hər bir xalqın xüsusi ehtiyacı olan uşaqları başa düşmək və onlarla işləmək üçün həll yollarını axtarması və tapması lazım olduğu qeyd edilməli olsa da, emosional və davranış pozuntuları yaşayan uşaqların ağır ehtiyaclarını həll etmək üçün uyğun bir milli proqram hazırlamaq üçün tanınmaq vacibdir. Bundan əlavə, müəllimlərin emosional və davranış pozuntusu olan uşaqlara hərtərəfli şəraitdə kömək etmək səyləri, baxıcıların uşaqların təhsili və müalicəsində iştirak etməsi də böyük əhəmiyyət daşıyır. Buna görə davranış pozuntusu olan uşaqlar üçün təhsilin yalnız çətin uşaqların öyrənməsi üçün bir yer təklif etməkdən daha vacib olması vacibdir; eyni zamanda sağlam bir davranış inkişafını təşviq etməlidir. Nəhayət, problem düzgün metodlardan istifadə olunma bilməsi və uşağın məxfiliyinin qorunması üçün ailələri, təhsil psixoloqlarını, xüsusi müəllimləri və savadlılıq mütəxəssislərini gəmiyə cəlb etməkdir. Uşaq üçün məqsəd və vəzifələr daxil olmaqla müdaxilə proqramlarının planlaşdırılmasında köməkçi rol oynayacaq ailədir. Onların girişləri həm evdə, həm də məktəbdə izləmə və davamlılıq baxımından qeyd ediləcəkdir.

Məqalənin aktuallığı. Davranış pozuntusu olan uşaqlar cəmiyyətdəki fəaliyyətdə yaşadları ilə sosial inteqrasiyada müəyyən çətinliklərlə üzləşirlər. Bu problemlərin mahiyyətini anlamaq xüsusi strategiyalarda izah olunur və effektiv sosial inteqrasiyaya nail olmaq üçün tələb olunan bacarıqlarda daha yaxşı sərəştələşməni təşviq etmək üçün hazırlanmışdır. Bu strategiyaların necə uğurlu olduğuna dair açıq bir sübut olmasa da, tədqiqatçılar tərəfindən gələcək təhlil və nəticələrin çıxarılması və təlim nəticələrinin ölçülməsində mütəxəssislər üçün tədbirlərin təmin edilməsinin yolları var. Məqalənin də aktuallığı onun məhz bu kimi vacib bir

problemə həsr edilməsi ilə bağlıdır.

Məqalənin elmi yeniliyi. Elmi yenilik ondan ibarətdir ki, məqalədə davranış pozuntusu olan uşaqların cəmiyyətdə üzləşdiyi problemlər göstərilməklə, bu sahədə aparılmış tədqiqatın nəticələrinə istinad edilərək, davranış pozuntularının idarə edilmə yolları və ona uyğun modellərin təsnifatı verilir, müəllimlərin müxtəlif komponentlərə uyğun olaraq tərtib etməsi zəruri sayılan intizam proqramının əsas istiqamətləri göstərilir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədə göstərilən metodlardan davranış pozuntuları olan uşaqların korreksiyasında - tərbiyəvi məsələlərində ailəyə sosial və pedaqoji yardım göstərmək məqsədilə istifadə oluna bilər

Ədəbiyyat

1. A.M. Nəzərov. Müasir təlim texnologiyaları. Bakı, 2012.
2. Hüseynova N.T. Loqopedik atlas. Bakı, 2014.
3. İmanova L.H. və b. Xüsusi təhsil ehtiyacları olan uşaqlara müasir yanaşmalar. Bakı, 2018.
4. N.T.Hüseynova, M.Ş.Məlikov. Xüsusi pedaqogikanın müasir problemləri. Bakı, 2018.
5. N.Hüseynova. İntellektual inkişafı ləngiyən uşaqların pedaqogikası. Bakı, 2017.
6. Жигорева М. В. Дети с комплексными нарушениями в развитии. (Педагогическая помощь: учеб. пособие для вузов). М.: Academia, 2006.
7. Маллер А. Р. Социальное воспитание и обучение детей с отклонениями в развитии. Практик. пособие. М.: АРКТИ, 2005.
8. Подвласый И. П. Курс лекций по коррекционной педагогике. М., 2002.

С.Л. Абушова

Некоторые методы, применяемые при коррекции поведенческих расстройств

Резюме

В этой статье в основном отмечается, что детям с поведенческими расстройствами сложно интегрироваться со своими сверстниками в социальную деятельность. Понимание природы этих проблем объясняется в конкретных стратегиях и направлено на повышение уровня знаний в области навыков, необходимых для достижения эффективной социальной интеграции. Хотя нет четких доказательств того, насколько успешными были эти стратегии, есть способы, с помощью которых исследователи могут предоставить профессионалам меры для проведения будущего анализа и выводов, а также для измерения результатов обучения. Выявление и реализация надлежащего поведения требует сотрудничества педиатров, психологов и родителей для поддержания долгосрочных позитивных изменений. Чтобы повысить вероятность успешного исхода, родители или опекуны должны быть проинформированы о теории и применении этих методов. Поэтому для разработки стратегий, используемых в обучении и поведенческом развитии детей с поведенческими расстройствами, школьные интервенции могут применять принципы методов, используемых для уменьшения нефункционального поведения у детей, таких как создание благоприятной, чуткой и последовательной среды для позитивного поведения.

S.L. Abushova**Some methods used in the correction of behavioral disorders****Summary**

This article basically states that children with behavioral disorders find it difficult to socially ingratiate themselves with their peers in social activities. Understanding the nature of these problems is explained in some strategies and aims to improve competence in the skills needed to achieve effective social integration. While there is no clear evidence of the success of these strategies, there are ways that researchers can provide interventions for future analysis and conclusions and measurement of learning outcomes. Identifying and implementing appropriate behaviors requires collaboration between pediatricians, psychologists and parents to support long-term positive change. To increase the likelihood of a positive outcome, parents or caregivers should be educated about the theory and application of these methods. To develop educational strategies and behavioral development for children with behavioral disorders, school interventions can apply the principles of methods used to reduce dysfunctional behavior in children, such as providing a supportive, responsive and harmonious environment for positive behavior.

Redaksiyaya daxil olub: 10.04.2021